
УДК 811.161.2+81-112.4+81-139

Марія Шведова

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

ДИНАМІКА СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ НА ПОЗНАЧЕННЯ ШЛЯХУ ПРИ ДІЄСЛОВАХ РУХУ: КОРПУСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

*У статті описано вживання варіативних граматичних конструкцій зі значенням шляху руху на поверхні чого-небудь або в межах певного простору: орудного відмінка без прийменника і конструкції *по*+місцевий відмінок. Явище досліджено на матеріалі корпусу (ГРАК: iacorpus.org), у якому представлені тексти XIX — XXI ст. Проаналізовано частотність двох конструкцій у сполученнях іменників різної семантики з дієсловами, що позначають односпрямований і різноспрямований рух. Виявлено, що частотність конструкції з прийменником *по* на позначення шляху у більшості типів сполучень з дієсловами руху зменшується, а безприйменникової конструкції — зростає. Втрачаються семантичні підстави розподілу граматичних конструкцій, які існували історично.*

Ключові слова: українська мова, грамати́ка, синтаксис, керування, місцевий відмінок, орудний відмінок, прийменник, семантика руху, семантика простору, історичний розвиток, варіативність, корпус, частотність, статистика.

У літературній українській мові на позначення шляху руху на поверхні або в межах чого-небудь вживається форма орудного відмінка іменника або сполучення *по*+місцевий відмінок іменника: *іти дорогою/іти по дорозі, бігати полем/бігати по полю*. Про ці форми як паралельні писав проф. Є. Тимченко: «Інструменталь виображень про сторони як площі або лінії конкурує зі зворотами з прийменником *по* та дативом-локативом (внаслідок функціонального і почасти формального збігу цих відмінків), напр.: *Повій вітре да дорогою Метл. 169 і Повій вітроньку по крутій горі Чуб. V, 280. Берегом ходить гречний молодець Е. Зб. 36, 228 і По березі ходили охотники (ловці) ЗЮР. II, 60. Горами ярами туман налягає Чуб. V, 320 і Ще по горах сніги лежать ИП. I, 262» [6: 85; 5: 308 — 309, 554 — 555; 9].*

© М.О. ШВЕДОВА, 2018

Така варіативність властива й іншим слов'янським мовам у різній мірі, причому в деяких мовах вибір форми іменника залежить від семантики дієслова: при дієсловах зі значенням цілеспрямованого руху вживається безприйменниковий орудний відмінок, а при дієсловах зі значенням нецілеспрямованого руху або розповсюдження вживається *по*+місцевий відмінок [3: 253].

Серед східнослов'янських мов, у російській мові основною є прийменниково-відмінкова конструкція *по*+давальний: *идти по дороге, ходить по лесу*; безприйменникова конструкція з орудним відмінком зберігається у деяких словосполученнях (*идти своей дорогой, идти правильным путём, обходными путями, ходить кругами; дорога шла полем; жизнь шла привычной колеёй; кровь пошла носом, горлом; Не помогает — пусть идёт лесом!* та ін.), а за межами цих сполучень вживається рідко і зазвичай сприймається як порушення літературної норми (**пройти восьмым этажом*).

У білоруській мові вживаними є обидві конструкції, напр. у творі С. Алексєвич «Чорнобильська молитва» в перекладі з російської М. Гіля: *Мы толькі набраліся... Ідзём вуліцаю; Ён спаў, я шаптала: «Я цябе кахаю!» Ішла бальнічным дваром: «Я цябе кахаю!»; Мы ішли на вуліцы... І я, адчуваю, валюся...; Ужо, як тут ішла на вуліцы, праз кожную хвіліну азіралася*. У літературі трапляються спроби розвести ці випадки, наприклад, у посібнику «Гавары са мной па-беларуску» зазначається, що в сполученнях із дієсловами *ехаць, ісьці* іменник вживається в орудному відмінку без прийменника, а на позначення руху в різних напрямках вживається прийменник *на* з місцевим відмінком: *мы йшли на бары, на каменні, на полі* [1: 51]. Але в корпусах білоруської мови (Беларускі N-корпус [2], паралельний білорусько-російський корпус у складі НКРМ [7]) така закономірність не простежується.

У цій статті досліджується динаміка варіативності граматичних форм, що позначають шлях руху, в українській мові. Порівняно частотність вживання іменників різної семантики у формі місцевого відмінка з прийменником *по* і формі орудного відмінка без прийменника в сполученні з дієсловами зі значенням одно- і різноспрямованого руху в письмових текстах різних періодів.

Дослідження здійснено на базі Генерального регіонально анотованого корпусу української мови (ГРАК), обсягом близько 250 млн токенів, де зібрані українські письмові тексти 1818 — 2018 рр. з різних регіонів України та інших країн [10]. На основі корпусу було створено шість підкорпусів текстів різних періодів: 1818 — 1916 рр. (12 млн токенів), 1917 — 1944 рр. (18 млн токенів), 1945 — 1969 рр. (27 млн токенів), 1970 — 1990 рр. (41 млн токенів), 1991 — 2004 рр. (33 млн токенів), 2005 — 2018 рр. (107 млн токенів).

1. Сполучення з дієсловами односпрямованого руху

Було відібрано 67 дієслів зі значенням односпрямованого руху, які мають високу частотність у ГРАК: *бігти, брести, вертатися, вести, вийти, гнати, іти, їхати, йти, крокувати, летіти, лізти, ломитися, майнути, мчати, нестися, перти, піти, плисти, побігти, побрести, повезти, повернути, по-*

ганяти, погнати, погнатися, податися, подертися, поїхати, покатати, полетіти, помандрувати, помчати, понестися, поперти, поплентатися, попливти, поплисти, попростувати, попрямувати, попхатися, поспішати, поспішити, посунути, почвалати, почесати, почимчикувати, пробиратися, продиратися, проїхати, пройти, пролізти, промчати, прямувати, пуститися, рвонутися, ринути, різати, рухатися, рушати, рушити, спішити, спрямувати, спуститися, сунути, сунути, тікати.

Здійснено пошук сполучень цих дієслів та іменників, які позначають шлях руху: *земля, вода, небо, поле, море, ліс, схил, берег, село, місто, вулиця, дорога, шлях, стежка, сходи, коридор* — спочатку у формі місцевого відмінка з *по*, а потім у формі орудного відмінка. Ми шукали окремо: 1) за цілим корпусом, 2) за текстами двох зон (Полтавська, Черкаська, Кіровоградська обл. і Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська обл.) і 3) за текстами шести періодів. Результати було порівняно й виявлено, що в корпусі переважає безприйменникова конструкція з орудним відмінком, частка конструкції з *по* становить в різні роки 15 — 20%. Значних відмінностей частотності вживання цих конструкцій у центральних і західних регіонах України не виявлено.

Конструкція з орудним відмінком переважає вже в текстах 1818 — 1916 рр.: *Оксана, подумавши-погадавши, узяла сина, перехрестилась, пішла селом...* (Г. Квітка-Основ'яненко, Сердешна Оксана, 1841); *Коні повернули вулицею до тієї церкви й заїхали у двір священника* (І. Нечуй-Левицький, Хмари, 1871); *Хоч побачу своє село, пройду вулицею* (Марко Вовчок, Данило Гурч, 1861); *Рука об руку вони почали пробиратися берегом якнайбережніше* (Марко Вовчок, Маруся, 1870); *Ще поки вони їхали містом, плуталися його чорними вулицями, повз високі кам'яниці, Христю клопотали всякі думки* (Панас Мирний, Повія, 1884); *Але доглянути він не міг нічого, окрім цілої купи заляканих жидів, що спішили вулицею до його дому* (І. Франко, Борислав сміється, 1881); *Обвилась в що мала, взяла костур в руки та й попленталась селом* (Н. Кобринська, Судильниці, 1894); *Молодиці взяли за руки Харитю і подались стежкою назад у село* (М. Коцюбинський, Харитя, 1891).

У текстах 1818 — 1916 рр. із різних регіонів регулярно спостерігаємо також і варіант з *по*: *Камінь попливе по воді — тоді хіба ми тебе забудемо!* (М. Костомаров, Сава Чалий, 1838); *...І пішла по селу слава, що Векла стоїть у ревізії і подушне платить* (Г. Квітка-Основ'яненко, Сердешна Оксана, 1841); *А як померла моя жінка, тут було тільки й розважу себе, як попливу по воді отакої ясної тихої ночі, як теперечки* (І. Нечуй-Левицький, Рибалка Панас Круть, 1866); *Човник летів по воді, як легенька пушинка по вітру* (Марко Вовчок, Маруся, 1870); *На другий день пішов по селу гомін, що Чіпка трохи не вигнав матері з двору* (Панас Мирний, Хіба ревуть воли як ясла повні, 1875); *На спіненім коні, пообдиранім гіллям та колючками, припавши до його шиї, щоб швидше й безпечніше їхати по лісі, не зачіпаючись о галуззя, їхала, що кінь доскочить, якась людина* (І. Франко, Захар Беркут, 1882); *В своїй «обрусительній» політиці, герцоги Бургундії йшли по дорозі, на котру вже раніше ступили Французи, графи Фландрії, а також*

королі французькі, їх сюзерени (М. Драгоманов, Чудацькі думки про українську національну справу, 1891); *Тетяна не відказувала звичайно дітям, то й тепер розповідала про сирітку: як пішла по полі блукати та матінки шукати; як здибав її Господь Бог...* (Н. Кобринська, Перша вчителька, 1892); *Зладнали ми чайок десятків з п'ять, Щоб понестись по морю до Сінопа* (М. Старицький, Маруся Богуславка, 1899); *Спинилась на хвилину передихнути і побігла по дорозі до Диблів* (Б. Грінченко, Серед темної ночі, 1900); *Човен плавко загойдався на волі, а далі тихо й рівно посунув по воді над зорями, що тремтіли на дні блакитної безодні* (М. Коцюбинський, Дорогою ціною, 1901); *Переконавшись, що театр таки існує, я зайшов у двір, знайшов хвірточку, як сказано, у сад і пішов по стежці, що ховалась за кущами бузку* (В. Винниченко, Антерпреньор Гаркун Задунайський, 1903); *Вийшов з вокзалу й пішов по дорозі в село* (С. Васильченко, Циганка, 1910).

У текстах 1818 — 1916 рр. можна помітити різницю у частотності вживання двох варіативних граматичних конструкцій з іменниками, які виражають значення напрямку, *дорога, шлях, вулиця, стежка* (знайдено лише 10 прикладів вживання конструкції з *по* і 109 з орудним відмінком — частка конструкції *по*+місцевий відмінок — 10%) і зі словами *земля, вода, небо, поле, море, ліс, схил, берег, село, місто*, для яких значення напрямку не є центральним (37 прикладів вживання конструкції з *по* і 68 з орудним відмінком — частка конструкції *по*+місцевий відмінок — 35%). За критерієм Фішера, цей розподіл є статистично значущим, параметри є залежними (виконується двосторонній критерій Фішера при $p < 0.000001$). У мові ХХ — ХХІ ст. ця різниця вже непомітна, частка конструкції *по*+місцевий відмінок для цих двох груп іменників приблизно однакова і становить у різні періоди 15 — 20%.

Не виявлено значної різниці в частоті вживання варіантів типу *бігти по полю/бігти полем* з **назвами шляхів і різновидів простору** в різних регіонах України, отже, в основі цієї варіативності не регіональні, а семантичні відмінності.

Таблиця 1. Сполучення дієслів односпрямованого руху з назвами шляхів і різновидів простору в однині

Роки	Сполучення з іменниками <i>дорога, шлях, вулиця, стежка</i>			Сполучення з іменниками <i>земля, вода, небо, поле, море, ліс, схил, берег, село, місто</i>		
	<i>по</i> +М. в.	О. в.	частка О. в., %	<i>по</i> +М. в.	О. в.	частка О. в., %
1818 — 1916	12	109	90	37	68	65
1917 — 1944	28	131	82	27	144	84
1945 — 1969	51	282	85	72	314	81
1970 — 1990	79	406	84	65	382	85
1991 — 2004	43	177	80	35	214	86
2005 — 2018	118	556	82	107	411	79

Проаналізуємо частотність двох варіативних форм на позначення шляху руху для іменників різної семантики на матеріалі сучасних текстів. Наведені вище групи назв шляхів (*дорога, шлях, вулиця, стежка*) і назв типів простору (*земля, вода, небо, поле, море, ліс, схил, берег, село, місто*), які в текстах ХІХ ст. мали невелику різницю у частотності двох конструкцій, у ХХ – ХХІ ст. мають практично однаковий розподіл варіативних форм (Табл. 1).

У сполученнях дієслів односпрямованого руху з **назвами приміщень** (*кімната, хата*) в ХІХ – першій половині ХХ ст. вживали практично тільки конструкцію *по+місцевий відмінок* (Табл. 2): *Чи заговорить, чи рукою поведе, чи піде по хаті — усе не так, як хто інший* (П. Куліш, Чорна рада, 1845); *Яким знявся з місця, взявся в боки і пішов по хаті* мазура (І. Нечуй-Левицький, Причепа, 1869); *Настя взяла Надсона, свого наймилішого поета, розгорнула книжку і, читаючи, пішла по хаті* (Леся Українка, Голосні струни, 1897); *Смаковитий запах від качки так і пішов по хаті* (Панас Мирний, Дурниця, 1909); *Він поволі рушив до вікна, що через нього було видно щасливих у своїй байдужості людей, і поволі побрів по кімнаті* (Ю. Шовкопляс, Проникливість лікаря Піддубного, 1930); *Мовчанка, наче непроханий подорожній пройшов по хаті, лягла біля них* (М. Стельмах, Велика рідня, 1951); — *Я знаю, Данек, знаю — підноситься старшина і крокує по кімнаті* (О. Лисяк, За стрілецький звичай, 1952); *На Ягоду, яка майнула по хаті, зиркнула так суворо, що та мерщій зникла* (П. Загребельний, Диво, 1968); *Випросталася і плавно, мов лебідка на тихій воді, попливла по кімнаті* (Л. Коваленко, Ярославна, 1969); *Павло Іванович покинув ящик і боком побіг по кімнаті* (А. Перепада, Півень, 1988).

У 2005 – 2018 рр. конструкція з орудним відмінком типу *пройти кімнатою*, яка в ХІХ – ХХ ст. була маловживаною, різко поширюється (Табл. 2): *Хтось тихенько непомічено пройшов хатою, щоб мене не потривожити* (А. Кондратюк, Хутір, 2005); *Вона тихо пройшла кімнатою, рухаючись хутко, але дуже обережно* (П. Треверс, Мері Поппінс, пер. з рос. А. Камінчук, 2006); *Роздратовано крокує кімнатою* (Н. Неждана, Мільйон парашутиків, 2006); *Він ішов поверхом, повз двері кабінетів* (О. Ульяненко, Жінка його мрії, 2006); *Блідий Незнайомець рушив кімнатою, принюючись*

Таблиця 2. Сполучення дієслів односпрямованого руху з назвами приміщень

Роки	Сполучення з іменниками <i>кімната, хата</i> (в одинні)		
	<i>по+М. в.</i>	О. в.	частка О. в., %
1818 – 1916	16	0	0
1917 – 1944	16	1	6
1945 – 1969	20	2	9
1970 – 1990	21	3	12
1991 – 2004	10	6	37
2005 – 2018	18	43	70

навсебіч, як шукач, який втратив слід (Б. Левандовський, Байки проти ночі, 2007); *Ледь відчутний запах озону, змішаного з чимось іще, **поплив кімнатою*** (В. Шитік, Стрибок у ніщо, пер. з біл. В. Генік, 2008); *Її менший брат, який періодично жив у батька і з'являвся, як фантом, **пройшов кімнатою*** (О. Ульяненко, Софія, 2008); *Марта незграбно й дуже обережно **рухається кімнатою*** (Д. Корній, Гонихмарник, 2010); *Двері знову відчинилися, холодний вітер **промчав кімнатою*** (С. Маєр, Сутінки, пер. з англ. О. Федорченко, 2010); *...Приємний запах тютюну **плив кімнатою*** (Ю. Щербак, Час смертохристів. Міражі 2077 року, 2011); *Чув, як Гоцик **пішов кімнатою*** (Люко Дашвар, Биті є. Гоцик, 2012); *...Швабра з вигляду не відрізняється від звичайної. Однак вона має вбудований електродвигунчик, який дозволяє **рухатися кімнатою** без застосування сили її власника* (Наш день, № 19, 2013); *Її тонкий силует плавно **рухався кімнатою*** (А. Рогашко, Її сукня, 2013); ***Пройшов кімнатою** з кінця в кінець* (С. Стеценко, Війни художників, 2014); *Боні підвівся й повільно **попростував кімнатою** до мене* (А. Бредлі, Солоденьке на денці пирога, пер. з англ. М. Лапенко, 2016); *...Неважко було здогадатися, що якась могутня сила **промчала кімнатою**, бо всі лампи й камери спостереження були зігнуті й дивились у стелю* (Д. Тартт, Щиголь, пер. з англ. В. Шовкун, 2016); *Вона **брєде кімнатою** до дивану, по дорозі обідравши ногу об кавовий столик, ледь його не перекинувши* (С. Кінг, Кінець зміни, пер. з англ. Г. Яновська, 2016); *Оксана **пройшла кімнатою** до вікон, щоб закрити жалюзі* (Ю. Пересічанський, Кохання і любов, 2016); *Паша **пройшов кімнатою**, сів на один із трьох стільців під стіною* (С. Жадан, Інтернат, 2017).

Схожий процес спостерігаємо в сполученнях зі словами *сходи, коридор*: безприйменникова конструкція з орудним відмінком поширюється і витісняє конструкцію з *по*, але тут цей процес стає помітним раніше, уже в першій половині ХХ ст. (Табл. 3): *Тоді не пішов, а більше **побіг коридором** і вниз по східцях* (Б. Грінченко, Брат на брата, 1907); *Йшов **коридором**, поуз господарське помешкання й чув, як там брєнів сміх його подруги* (К. Поліщук, Червоне марєво, 1920); *Пройшла **сходами** якась жінка стомлено* (А. Головка, Зелєні серцем, 1924); *Вона мовчки потиснула йому руку й поволі **вийшла сходами** на вулицю* (В. Підмогильний, Невеличка драма, 1930); *Потім Альбіт Сю зірвався і, як меткий хлопець, **майнув коридором** до себе*

Таблиця 3. Сполучення дієслів односпрямованого руху з назвами проходів

Роки	Сполучення з іменниками <i>сходи, коридор</i>		
	<i>по</i> +М. в.	О. в.	частка О. в., %
1818 — 1916	14	3	18
1917 — 1944	30	39	57
1945 — 1969	63	172	73
1970 — 1990	68	319	82
1991 — 2004	28	233	89
2005 — 2018	89	603	87

(Ю. Смолич, Ще одна прекрасна катастрофа, 1930); *Батько і дочка* <...> знов кудись *мчать коридором*, і коли там накривають стіл, вони зникають в бібліотеці (У. Самчук, Темнота, 1955); *Вони мовчки вийшли з кімнати і попрямували коридором* (М. Дашкієв, Володар Всесвіту, 1954); *Ібрагім нерішуче подався коридором* (Р. Іванічук, Мальви, 1967); *Ми рушили сходами, по яких текла вода, я відчув босими ногами, що та вода тепла* (В. Шевчук, Мор, 1989); *Його м'яко повезли коридором, застеленим лінолеумом* (О. Ірванець, Рівне/Ровно (Стіна), 2000); *Його довго вели сходами та переходами, Івченко нарахував із дюжину поворотів, і нарешті заштовхнули до якогось кабінету* (П. Бондаренко, Тінь Люцифера, 2004); *Свою радість він виказав тим, що тут таки погнався коридором на кухню за бабусею* (О. Дерманський, Чудове чудовисько, 2006); *Через браму при Тарнавського, 46 можна спуститися сходами на вул. Архипенка* (І. Мельник, Львівські вулиці і кам'яниці, 2008); *Розлючений Сердюк нісся коридором, мізки вже працювали* (Люко Дашвар, РАЙцентр, 2009); *Лена рушила коридором углиб квартири і почула зі спини, як Псова мама розплакалася* (Т. Малярчук, Біографія випадкового чуда, 2012); *Побудили сусідок і рушили сходами з 3-го поверху, а там повно переляканих людей* (О. Яблонська, Facebook, 2016).

Конструкція з *по*+місцевий відмінок зі словами *коридор*, *сходи* в сучасних текстах вживається значно рідше: *А. Махарадж уже гнав по сходах вниз* (Любко Дереш, Остання любов Асури Махараджа, 2013); *Нікіфорова сунулася по коридору боком* (А. Кузьменко (Кузьма Скрябін), Я, Паштет і Армія, 2014); *Гаксо, не кажучи ні слова, встав, схилився і швидко побіг по сходах, зникнувши у темній галерейці* (А. Сапковський, Останнє бажання, пер. з пол. Н. Михайлівська, Г. Синеока, 2015).

У сучасній мові (1991 — 2018 рр.) у сполученнях зі словами *сходи*, *коридор* орудний відмінок вживається навіть частіше, ніж у сполученнях зі словами *дорога*, *шлях*, *вулиця*, *стежка*, де він домінував історично.

Для сполучень дієслів односпрямованого руху з **абстрактними назвами траєкторій** (*коло*, *пряма*, *дуга*) конструкція з *по*+місцевий відмінок є основною (Табл. 4): *Степ лишився позаду, а він іде садами, городами, навпростець. Перетинає вулиці й перевалки навскоси, переступає тини й перебрідає канами, дивлячись усе вперед, усе вперед, просто перед собою, маніякальним*

Таблиця 4. Сполучення дієслів односпрямованого руху з абстрактними назвами траєкторій в однині

Роки	Сполучення з іменниками <i>коло</i> , <i>пряма</i> , <i>дуга</i>		
	<i>по</i> +М. в.	О. в.	частка О. в., %
1818 — 1916	0	0	
1917 — 1944	0	2	
1945 — 1969	23	2	8
1970 — 1990	56	8	12
1991 — 2004	41	5	11
2005 — 2018	102	13	11

зором. *Він іде по прямій* (І. Багрянний, Людина біжить над прірвою, 1949); *А он старий зі своєю старою прийшли на карусель, забрались обоє верхи на дерев'яних басуючих коней, понесли по колу під звуки карусельної музики...* (О. Гончар, Щоденники, 1955); *Михай <...> обережно йшов по дузі, особливо не віддаляючись від берегу* (О. Кацай, Пекло, 1999); *Йдемо по колу, як сумирні конячки в топчаку історії, б'ючи у тій самій ступі ту ж саму олію* (Л. Костенко, Записки українського самашедшого, 2010).

Але дуже рідко трапляється і варіант з орудним відмінком: *І ось важкі й незграбні роботарі ідуть колом, утворюють кільце, підкорюючись наказам Бірза...* (В. Владко, Ідуть роботарі, 1931); *Раптом одна з класних дам схрестила руки на грудях, повела плечима в пишній вишиваній сорочці з брижчатими рукавами, блиснула очима з-під чорних брів і полетіла колом легкими бистрими стрибками* (З. Тулуб, В степу безкраїм за Уралом, 1962); *Були дні у календарі, але і це була рутинна, що повторювалася кожного року, як повторювалися зима, весна, літо, осінь, але все це було стале і повторюване. Воно йшло колом, як стрілка на годиннику* (Ю. Шевельов, Я, мені, мене... (і довкруги), 1987); *То була якась важка рибина і тепер, ковтнувши наживку, пливла усе далі й далі від корабля, поки несподівано не завернула і не пішла колом* (Ю. Винничук, Мальва Ланда, 2003); *...Він побачив, як полетіла дугою над фортечними мурами Дамблдорова чарівна паличка* (Д. Кетлін Ролінг, Гаррі Поттер і Напівкровний Принц, пер. з англ. В. Морозов, 2005).

Зауважимо, що у сполученнях дієслів руху з назвами транспортних засобів (*їхати автобусом/на автобусі*) співвідношення орудного відмінка й конструкції *на+М. в.* також постійне. Не підтверджується думка, що орудний засобу переміщення в усіх слов'янських мовах витісняє конструкція місцевого відмінка з прийменником [8: 97], в українській мові за останні 200 років ми такого процесу не спостерігаємо. Було порівняно вживання сполучень дієслова *їхати* (і похідних від нього з різними префіксами: *поїхати, доїхати* тощо) і назв транспортних засобів (*авто, автобус, автомобіль, бричка, вантажівка, велосипед, віз, гарба, дрезина, екіпаж, експрес, електричка, ескалатор, ешелон, залізниця, карета, катер, кінь, колісниця, корабель, ліфт, маршрутка, машина, метро, мотоцикл, пароплав, підвода, поїзд, потяг, ровер, сани, тарантас, тачанка, товарняк, трактор, трамвай, транспорт, тролейбус, фіакр, четвірка, човен*) у формі орудного відмінка і місцевого відмінка з прийменником *на*. Частка орудного від-

Таблиця 5. Сполучення дієслів -їхати з назвами транспорту

Роки	на+М. в.	О. в.	частка О. в., %
1818 — 1916	14	37	73
1917 — 1944	44	124	74
1945 — 1969	78	219	74
1970 — 1990	116	313	73
1991 — 2004	57	206	78
2005 — 2018	221	505	70

мінка в таких сполученнях у текстах різних періодів становить приблизно 70 — 75%.

2. Сполучення з дієсловами різноспрямованого руху

Для дослідження було обрано з ГРАК частотні дієслова зі значенням різноспрямованого руху: *носити, ходити, бігати, водити, возити* — і дві групи іменників (назви шляхів і різновидів простору та назви приміщень) (Табл. 6, 7).

Для іменників — назв шляхів і різновидів простору (*дорога, шлях, вулиця, стежка; земля, вода, небо, поле, море, ліс, схил, берег, село, місто*) у сполученні з дієсловами зі значенням різноспрямованого руху історично основною була прийменниково-відмінкова конструкція *по+М. в.* (Табл. 6): *От і повинчались; ходять по селу та на весілля запрошують* (Марко Вовчок, Козачка, 1857); *Люба ходить по стежці між перелазом і грушею та все думає, думає...* (Олена Пчілка, Товаришки, 1887); *Пішов кликати собі всіх звірів на підмогу: Вовка, Кабана, Лиса, Борсука, Сарну, Зайця — всіх, хто тільки бігає по лісі на чотирьох ногах* (І. Франко, Коли ще звірі говорили, 1899); *Ой водить князь коня перед боєм — Коня водить по полі широкім* (К. Гриневичева, Шестикрилець, 1935); *В облаках спав Алей — Дух Божий, а Бог ходив по воді* (М. Влад, Стрітенне. Книжка гуцульських звичаїв і вірувань, 1990); *...Все товариство гуляє, себто ходить по шляху чи сидить десь під акаціями* (Д. Гуменна, Дар Евдотеї, 1990); *Перед тим, як мали виїздити, я здибав у левадці Улясю, вона сиділа навпочіпки над потічком, вербовою гілочкою водила по воді* (Ю. Мушкетик, Гетьманський скарб, 1993).

Згодом у сполученнях з дієсловами зі значенням різноспрямованого руху прийменниково-відмінкову конструкцію *по+М. в.* витісняє неприйменниковий орудний відмінок, який з кінця ХХ ст. стає частотнішим за конструкцію з *по*: *В часи Есхіла наука серед греків уже піднеслась високо власне через те, що греки тоді ходили морем і сухою землею до других сторін* (М. Драгоманов, Оповідання про заздрих богів, 1894); *Ходила селом і полями без цілі, з затисненими кулаками і прямо не бачила нікого перед*

Таблиця 6. Сполучення дієслів різноспрямованого руху з назвами шляхів і різновидів простору в одинні

Роки	Сполучення з іменниками <i>дорога, шлях, вулиця, стежка, земля, вода, небо, поле, море, ліс, схил, берег, село, місто</i>		
	<i>по+М. в.</i>	О. в.	частка О. в., %
1818 — 1916	30	9	23
1917 — 1944	42	14	25
1945 — 1969	79	35	31
1970 — 1990	95	42	31
1991 — 2004	47	48	51
2005 — 2018	104	149	59

собою (О. Кобилянська, Земля, 1901); *Хуртовина носила морем кригу й разом з кригою цей грецький пароплав* (О. Мар'ямов, Береги дванадцяти вод, 1930); *Жінка поволі ходила полем* (М. Стельмах, Велика рідня, 1951); *А він оці щітки нав'язані носив селом продавати, а грав у дуду, щоб чути, що він іде й виходили купувати* (анонімний чоловік, м. Миргород, Свідчення очевидців Голоду, 1980 — 1990); *Цілу годину Аллан ходив берегом туди-сюди* (Б. Келлерман, Тунель, пер. з нім. О. Логвиненко, 1986); *Ми знову ходили містом, і я намагалася показати його Сашкові так, щоб він запам'ятав ті місця, які любила я* (Н. Гайдамака, Реанімація XXI, 1990); *Подеколи краще бути сліпим і глухим. Так краще ходити землею. Так простіше жити* (А. Кудін, Як вижити у в'язниці, 1998); *Кілька разів під час перебування у Боршевичах я ходив вулицею, яка веде від головної дороги в селі до церкви та до цвинтаря* (І. Кривуцький, Наша Іванка, 2003); *Він сказав, що перекинувся на вовка і три дні ходив лісом, лякаючи виттям лісників та туристів* (Брати Капранови, Кобзар 2000. Soft, 2004); *...Йому зав'язали хусткою очі й кудись повели. Підтримуючи попід руки, довго водили лісом* (Р. Коваль, Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу, 2006); *...Як би довго ми не ходили водою, все одно не залишиться жодного сліду* (М. Козиренко, Оптимістика, 2009); *...Птахи — то єдині істоти, які вміють плавати у воді, ходити землею й літати в небі* (І. Солодченко, Перекручена реальність, 2010); *А потім я ходив полем бою і кликав своїх воїнів, та жоден із них не відповідав мені* (В. Єрмоленко, Ловець океану, 2017); *Він буде там займатися спортом, йому потрібен спортивний одяг. Але він буде також ходити лісом, тож йому потрібне щось зручне й практичне* (С. Жадан, Інтернат, 2017); *У перший мій приїзд до Берліна, влітку минулого (вже минулого, 2017) року, я багато й плідно ходила містом, подивилася чимало з того, що вважається must see* (А. Левкова, Facebook, 2018).

У сполученнях дієслів різноспрямованого руху зі словами *кімната*, *хата* спостерігаємо також поширення безприйменникової конструкції з орудним відмінком. Очевидно, ще в ХІХ — першій половині ХХ ст. вирази типу *ходити кімнатою* були практично неможливі, а в сучасних текстах вони поширилися і вживаються нарівні з виразами типу *ходити по кімнаті* (Табл. 7): *Ходив кімнатою як у воду опущений, щось брав, щось перекладав, переставляв...* (В. Чемерис, Білий король детективу, 1986); *Я був готовий на все, дозрів навіть до того, що вона переверне моє помешкання догори дном. І діти хай бігають хатою!* (В. Кожелянко, Логіка речей, 2004); *Він уже прийшов до тями, ходить кімнатою, тягне з підвіконня якісь брошури, соває до кишені якусь покусану ручку...* (С. Жадан, Депеш Мод, 2004); — *Комісар почав збуджено ходити кімнатою* (В. Івченко, Одного разу на Дикому Сході, 2010); *Рвучко встав і почав ходити кімнатою, намагаючись вгамувати приступ липкого відчаю* (А. Мухарський, Доба. Сповідь молодого бандерівця, 2012); *Він починає ходити кімнатою і розповідати, розмашисто жестикулюючи* (Л. Дереш, Пісні про любов і вічність (збірка), 2014); *Коли не міг згадати якогось слова, великими очи-*

ма водив кімнатою, потім розганявся, мов веретено, киваючи головою в такт із віршем (П. Ранков, Матері, пер. зі словацької Т. Окопна, 2016); *Через бравурні оркестри та марші, через крики гучномовців і стадне уракання я готовий був забитися в невідь-який закутень, але тихого місця ніде не знаходив і ловив себе на тому, що **ходжу кімнатою** від стіни до стіни* (В. Шкляр, Троша, 2017); *Першим удосвіта прокидається звір: **бігає кімнатою**, вие з балкону на світло у вікнах навпроти, світить смарагдовими очима і чекає сонця* (А. Овчарук, Facebook, 2017).

Отже, значення руху на поверхні або в межах чого-небудь в українській мові виражають дві граматичні конструкції: прийменник *по* з іменником у місцевому відмінку і безприйменниковий орудний відмінок. У ХІХ — першій половині ХХ ст. конструкція з орудним відмінком була основною у сполученнях з дієсловами зі значенням односпрямованого руху (*іти дорогою*), хоч уживався і варіант із прийменником *по*. Є підстави припустити, що в ХІХ ст. в таких сполученнях слова *дорога, шлях, вулиця, стежка*, які виражають значення напрямку, у формі орудного відмінка вживалися частіше, ніж *земля, вода, небо, поле, море, ліс, схил, берег, село, місто*, але в ХХ ст. ця різниця зникла. А в сполученнях з дієсловами зі значенням різноспрямованого руху в ХІХ — першій половині ХХ ст. основною була конструкція *по+місцевий відм.* (*ходить по дорозі*), хоч уживався і варіант з орудним відмінком. У ХХ — ХХІ ст. відносна частотність двох конструкцій у сполученнях з дієсловами зі значенням односпрямованого руху залишається практично незмінною, а в сполученнях з дієсловами зі значенням різноспрямованого руху зростає частка конструкцій з орудним відмінком, у текстах ХХІ ст. їх уже більше 50%. Крім того, форму орудного відмінка в сполученнях з дієсловами зі значенням різноспрямованого руху в ХХ ст. все частіше приймають іменники, які в ХІХ — на початку ХХ ст. не могли її мати в таких сполученнях або мали дуже рідко. Насамперед це відбулося з іменниками *сходи, коридор*, які вже в 1917 — 1944 рр. у сполученнях з дієсловами зі значенням різноспрямованого руху частіше вживаються в орудному відмінку, ніж у місцевому з *по*, у сучасних текстах частка орудного відмінка в таких сполученнях досягла 87%. Іменники *кімната, хата*, які в ХІХ — на початку

Таблиця 7. Сполучення дієслів різноспрямованого руху з назвами приміщень в однині

Роки	Сполучення з іменниками <i>кімната, хата</i>		
	<i>по+М. в.</i>	О. в.	частка О. в., %
1818 — 1916	176	0	
1917 — 1944	147	0	
1945 — 1969	185	1	1
1970 — 1990	238	6	2
1991 — 2004	67	7	9
2005 — 2018	37	37	50

XX ст. не вживалися у формі орудного відмінка з дієсловами зі значенням різноспрямованого руху і дуже рідко — з дієсловами зі значенням односпрямованого руху, тепер вільно вживаються в такій формі багатьма авторами. З іншого боку, у сполученнях з іменниками, які позначають абстрактні траєкторії (*коло, пряма, дуга*), збільшення частки конструкцій з орудним відмінком не відбулося. У сполученнях дієслів руху з назвами транспорту відношення варіативних конструкцій *на+М. в./О. в.* також стабільне.

Отже, конструкція з іменником у формі орудного відмінка зі значенням шляху руху на поверхні або в межах чогось поширюється і в останні роки дуже активно витісняє конструкцію з *по+місцевий відмінок іменника*. Ця експансія помітна в сполученнях із дієсловами зі значенням різноспрямованого руху і сполученнях з іменниками зі значенням приміщень та проходів у межах приміщень, для яких історично така конструкція була менш характерною або взагалі невластивою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аляксандраў С.Э., Мышык Г.В. Гавары са мной па-беларуску: Гутарковая мова ў штодзённым ужытку. Масква, 2008.
2. Беларускі N-корпус. URL: <https://bnkorporus.info/index.html>
3. Булыгина А.М. Творительный места беспредложный. *Творительный падеж в славянских языках*. Москва, 1958. С. 246 — 265.
4. Кароткая граматыка беларускай мовы. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Мінск, 2007.
5. Колібаба Л.М., Фурса В.М. Словник дієслівного керування. Київ, 2017.
6. Мельничук О.С. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. Київ, 1972.
7. Национальный корпус русского языка. URL: <http://www.ruscorpora.ru/>
8. Станишева Д.С. Творительный инструментальный. *Творительный падеж в славянских языках*. Москва, 1958. С. 41 — 75.
9. Тимченко Є. Вокатив і інструменталь в українській мові. Київ, 1926. Збруч, 2016. URL: <https://zbruc.eu/node/57968>
10. Шведова М., фон Вальденфельс Р. та ін. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК). Київ — Осло — Єна, 2017 — 2018. URL: <http://uacorporus.org/>

REFERENCES

1. Aliaksandraŭ, S.E., Myshyk, G.V. (2008). Speak to me in Belarusian: Spoken language in daily use. Moscow (in Belar.).
2. Belarusian N-corpus. URL: <https://bnkorporus.info/index.html> (in Belar.).
3. Bulygina, A.M. (1958). Locative meaning of the instrumental case without preposition. *Instrumental case in the Slavic languages*. Moscow (in Rus.).
4. Concise grammar of the Belarusian language. (2007). V. 1. Phonology. Morphology. Minsk (in Belar.).
5. Kolibaba, L.M., Fursa, V.M. (2007). Dictionary of verbal government. Kyiv (in Ukr.).
6. Melnychuk, O.S. (1972). The Syntax of Modern Standard Ukrainian. Kyiv (in Ukr.).
7. Russian National Corpus. URL: <http://www.ruscorpora.ru/> (in Rus.).
8. Stanisheva, D.S. (1958). Instrumental case in the proper instrumental meaning. *Instrumental case in the Slavic languages*. Moscow (in Rus.).
9. Tymchenko, Ye. (2016). Vocative and Instrumental in Ukrainian. Kyiv, 1926. Zbruch. URL: <https://zbruc.eu/node/57968> (in Ukr.).
10. Shvedova, M., Ruprecht von Waldenfels, Sergiy Yarygin, Mikhail Kruk, Andriy Rysin, Michał Woźniak (2017 — 2018). GRAC: General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian. Kyiv — Oslo — Jena. URL: uacorporus.org (in Ukr.).

Статтю отримано 01.08.2018

Maria Shvedova

Kyiv National Linguistic University, Kyiv

HISTORICAL CHANGE OF THE SYNTACTIC PATTERNS
DENOTING PATH WITH VERBS OF MOVEMENT: A CORPUS-BASED STUDY

In Standard Ukrainian there are two competing synonymous constructions signifying movement across a surface or within some limits, viz. preposition *po* with locative case (*ity po doroz-i go-INF PREP road-LOC.SG* 'follow [the] road') and instrumental case without preposition (*ity doroh-oju go-INF road-LOC.INS*). Same variation is present in the other East Slavic languages (Russian and Belarusian), albeit in a lesser degree. The constructions and their respective frequency are studied in the present paper in the large diachronic corpus GRAC, where texts are additionally tagged by regions of Ukraine and states of diaspora. It is shown that in the 19th century the construction with instrumental case was statistically far more predominant with the nouns signifying paths (*doroĥa* 'road', *šljax* 'way' etc.) that with the nouns of space (*zemlja* 'land', *lis* 'wood' etc.), in the later periods the difference between these two semantic groups becomes insignificant. In recent texts (beginning of the 21st century) the frequency of the instrumental construction dramatically rises also with names of rooms like *xata* 'peasant house'; the same tendency had begun even earlier with nouns like *sxody* 'stairs' and *koridor* 'corridor'. The prepositional construction is still predominant with the abstract names of trajectories like *kolo* 'circle', *prjama* 'straight line', *duĥa* 'arc'.

We also studied the combinations with the verbs of multidirectional movement like *nosyty* 'carry', *bihaty* 'run' etc. It is worth noticing that with these verbs the names of rooms like *xata* were almost exclusively (in 100-98% of cases) used with prepositional construction until 1990s-2000s, when the latter shrunk drastically, sharing now equal proportions with the instrumental construction.

The common contemporary tendency is thus to avoid the *po*-construction and to generalize the instrumental case for the majority of contexts (with the only exception of the names of abstract trajectories); historically the distribution was far more nuanced and depended on lexical semantics.

Keywords: *Ukrainian language, grammar, syntax, syntactic government, locative case, instrumental case, preposition, movement semantics, spatial semantics, diachronic evolution, variability, corpus, frequency, statistics.*